

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΝ
RESEARCH INSTITUTE FOR TOURISM**

**ΚΛΑΔΙΚΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

Παναγιώτης Γ. Παυλόπουλος

Μελέτες: 18

Αθήνα, 2004

Τυπώθηκε από τις εκδόσεις ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΗΣ Α.Ε.

Νίσιζα Καρελά, Κορωπί, Αττική

Τηλ.: +30 210 6029974, Fax: +30 210 6646856

Διαδίκτυο: <http://www.toubis.gr>

Το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων, που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, και με συμπαράσταση προσωπικότητας της οικονομικής ζωής και του πνευματικού κόσμου της χώρας.

Βασικός καταστατικός σκοπός του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων είναι η εκπόνηση επιστημονικώς θεμελιωμένων μελετών, αναφερομένων στα προβλήματα της τουριστικής οικονομίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται ουσιαστικώς για μελέτες εφαρμοσμένης έρευνας που έχουν επιδίωξη την διατύπωση προτάσεων, δυναμικώς χρήσιμων, για την διαμόρφωση πολιτικών προαγωγικών του τουρισμού και της οικονομίας.

Η εξασφάλιση διατηρήσιμης μακροπρόθεσμης αναπτύξεως της τουριστικής βιομηχανίας, δηλ. υγιούς αναπτύξεως που τείνει να μεγιστοποιεί μακροπροθέσμως τις ωφέλειες για το κοινωνικό σύνολο, προϋποθέτει προγραμματισμένη δράση, συνειδητές επιδιώξεις από πλευράς πολιτείας και καθορισμό τουριστικών προτύπων υποταγμένων στις αναπτυξιακές επιλογές. Με την σειρά της προγραμματισμένη δράση, η ένταξη με άλλα λόγια των κρατικών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένο, συνειδητά επιλεγμένο πλαίσιο πολιτικής, σε συγκεκριμένη εικόνα μέλλοντος για την τουριστική βιομηχανία, απαιτεί όχι μόνο φαντασία και οραματισμό, αλλά και γνώση, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει συνεχή και σοβαρή μελέτη όλων των διαστάσεων του προβλήματος που συνοπτικώς ονομάζουμε: τουριστική ανάπτυξη.

Ίσως να εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής, αλλά εμπεριέχει και στοιχεία αληθείας, ο ισχυρισμός ότι η ήκιστα ικανοποιητική κατάσταση, που παρατηρείται στον κλάδο του τουρισμού, από όποια οπτική γωνία και αν τον θεωρήσουμε, δεν είναι άσχετη με την απουσία επαρκών βασικών μελετών. Ο έγκαιρος εντοπισμός των προβλημάτων, η οριοθέτηση ενδεχομένων παθογενών καταστάσεων όχι μόνο θα είχε υποκινήσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την αντιμετώπισή τους, αλλά και την στάση και τις ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας θα είχε επηρεάσει θετικώς. Πιστεύουμε, ότι τα συμπεράσματα από την μελέτη σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απασχόληση του εργατικού δυναμικού, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, η μακροχρόνια βιωσιμότητα του κλάδου και η διατήρηση αφθόρου του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μπορούν να παράσχουν επαρκώς ισχυρούς ερεθισμούς για έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση των φορέων ασκήσεως της οικονομικής πολιτικής.

Εν όψει των ανωτέρω και των καταστατικών προβλέψεων του ΙΤΕΠ, το πεδίο εντός του οποίου θα κινηθεί η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι αρκετά ευρύ. Προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυνση της εποχικότητας, ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων αρίστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο κ.ο.κ., αλλά και η μελέτη προβλημάτων υποδομής, ανήκουν, εμπίπτουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου. Στο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος του Ινστιτούτου εμπίπτουν, επίσης, και προβλήματα που, ενώ φέρουν τον μανδύα του βραχυπροθέσμου, συνεπάγονται πολλάκις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις απροσδιόριστου μεγέθους.

Εκφράζεται η αισιόδοξη πρόβλεψη, ότι η ίδρυση και λειτουργία του Ινστιτούτου θα αποδειχθεί εξόχως δημιουργική πρωτοβουλία όχι μόνο ένεκα της συμβολής του στην κατανόηση των προβλημάτων του τουριστικού τομέα, αλλά και ένεκα της γενικότερης ερευνητικής εμπλοκής του στα καίρια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ.....	8
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	11
Κεφάλαιο 1: Ο Τριτογενής Τομέας. Θεωρητική και Εμπειρική Διάσταση.....	13
1.1. Εισαγωγή	15
1.2. Οι Υπηρεσίες ως Αντικείμενο της Οικονομικής Επιστήμης: Βραχεία Επισκόπηση.....	19
1.3. Ο Τομέας των Υπηρεσιών: Εμπειρική Πραγματικότητα	27
1.3.1. Εισαγωγή	27
1.3.2. Δυναμική του Τριτογενούς Τομέα μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	29
1.3.3. Δυναμική του Τριτογενούς Τομέα στη Νεότερη Περίοδο	44
1.3.4. Εμπειρική Εξειδίκευση Ορισμένων Χαρακτηριστικών του Τριτογενούς Τομέα	50
Κεφάλαιο 2: Οικονομική Ανάπτυξη της Ελλάδος 1960-2000: Υπόβαθρο σε Θεσμούς και Πολιτικές	57
2.1. Εισαγωγή	59
2.2. Δημόσιος Τομέας: Μέγεθος – Δομή - Χαρακτήρας	60
2.2.1. Μέγεθος – Εξέλιξη - Επιδράσεις.....	60
2.2.2. Ασκηθείσες Πολιτικές Αναπτύξεως	70
2.3. Αναπτυξιακές Επιλογές, όπως αυτές συνάγονται από τις Ασκηθείσες Πολιτικές και την Μεταχείριση των Κλάδων Παραγωγής από το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα	77
2.3.1. Εισαγωγή	77
2.3.2. Αναπτυξιακά Προγράμματα	78
2.3.3. Κλαδικώς Εξειδικευμένα Μέτρα Οικονομικής Πολιτικής.....	84
2.3.4. Κλαδική Προτιμησιακή Χρηματοδοτική Μεταχείριση: Τραπεζική Χρηματοδότηση, Κεφαλαιαγορά, Κίνητρα (Επιχορηγήσεις-Επιδότησεις), Πόροι ΚΠΣ.....	89
2.3.4.1. Τραπεζική Χρηματοδότηση Βιομηχανίας, Τουρισμού, Ναυτιλίας	89
2.3.4.2. Επιχορηγήσεις Ιδιωτικών Επενδύσεων.....	93
2.3.4.3. Άντληση Κεφαλαίων από το Χρηματιστήριο	97
Κεφάλαιο 3: Κλαδικά Συγκριτικά Πλεονεκτήματα	99
3.1. Εισαγωγή	101
3.2. Οι Εξωτερικές Συναλλαγές ως Αντανάκλαση Συγκριτικού Πλεονεκτηματος και Ανταγωνιστικότητας	101
3.2.1. Εμπορικό Ισοζύγιο	101

3.2.2.	Ισοζύγιο Αδήλων Συναλλαγών και Τρεχουσών Συναλλαγών	107
3.3.	Αναπτυξιακές Επιδόσεις Κλάδων και Τομέων Παραγωγής (1960-2000).....	112
3.4.	Συγκριτικό και Ανταγωνιστικό Πλεονέκτημα Τουρισμού και Εμπορικής Ναυτιλίας	122
3.4.1.	Τουρισμός	122
3.4.2.	Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία.....	127
3.4.2.1.	Εισαγωγή.....	127
3.4.2.2.	Εμπορική Ναυτιλία: Διαχρονική Εξέλιξη, Παρούσα Κατάσταση, Προοπτικές	127
3.4.2.3.	Ναυτιλιακό Συναλλάγμα	133
3.4.2.4.	Επιπτώσεις στην Ελληνική Οικονομία.....	137
3.4.3.	Κατευθύνσεις Ναυτιλιακής Πολιτικής.....	139
3.4.3.1.	Εισαγωγή.....	139
3.4.3.2.	Η Γενικότερη Στάση της Πολιτείας και της Κοινωνίας	142
3.4.3.3.	Υποδομές	143
3.4.3.4.	Άλλα Προβλήματα	144
Κεφάλαιο 4: Κατευθύνσεις Οικονομικής Πολιτικής.....		147
4.1.	Προοίμιο	149
4.2.	Οι Προοπτικές Αναπτύξεως του Παγκόσμιου Τουρισμού	150
4.3.	Δυνατότητες Προσφοράς – Μέτρα Πολιτικής	155
4.3.1.	Δυνατότητες Προσφοράς.....	155
4.3.1.1.	Εποχικότητα – Χειμερινός Τουρισμός	156
4.3.1.2.	Αναξιοποίητες Περιοχές Τουριστικής Αναπτύξεως	159
4.3.1.3.	Περιθώρια Αναπτύξεως των ήδη Ανεπτυγμένων Τουριστικών Περιοχών.....	160
4.3.2.	Μέτρα Πολιτικής – Ρόλος του Κράτους.....	161
4.4.	Ενδεικνύμενες Πολιτικές Επανόδου του Τουριστικού Τομέα σε Ταχύρρυθμη και Μακροπροθέσμως Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	163
4.4.1.	Απουσία Στρατηγικής.....	163
4.4.2.	Κρίσιμα Θέματα Ζητήσεως.....	164
4.4.3.	Κρίσιμα Θέματα από Πλευράς Προσφοράς	165
4.4.4.	Ειδικές Υποδομές.....	166
4.4.5.	Τουρισμός Πόλεων – Περιηγητικός Τουρισμός	168
4.4.6.	Ανακεφαλαίωση.....	171
4.4.7.	Εν Είδει Επιλόγου.....	175
Κεφάλαιο 5. Σύνοψη Διαπιστώσεων και Συμπερασμάτων.....		177
5.1.	Χρονική Ανθεκτικότητα Επιδόσεως Διαφόρων Κλάδων Παραγωγής.....	179
5.1.1.	Γενικά.....	179

5.1.2. Τουρισμός.....	179
5.1.3. Ναυτιλία.....	181
5.2. Προοπτικές – Συμπεράσματα – Μέτρα Πολιτικής	183
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	187

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πίνακας 1.1.	Μερίδια Παραγωγής Μακροπροθέσμων	30
Πίνακας 1.2.	Μακροπρόθεσμες Μεταβολές στα Μερίδια των Μειζόνων Τομέων Οικονομικής Δραστηριότητας στο Εργατικό Δυναμικό	34
Πίνακας 1.3.	Κατανομή του Εθνικού Προϊόντος στους Τρεις Μείζονες Τομείς για Επιλεγμένες Χώρες	37
Πίνακας 1.4.	Κατανομή Εργατικού Δυναμικού στους Τρεις Μείζονες Τομείς για Επιλεγμένες Χώρες	38
Πίνακας 1.5.	Μεταβολές στα Μερίδια των Μειζόνων Τομέων Παραγωγής στο Εργατικό Δυναμικό για 18 Χώρες με Κριτήριο το Κατά Κεφαλή Εισόδημα για τις Περιόδους 1910 - 1911 και 1960 - 1961	40
Πίνακας 1.6.	Προϊόν Τριτογενούς Τομέα ως % του ΑΕΠ	45
Πίνακας 1.7.	Μεταβολές Μεριδίου Τριτογενούς Τομέα 1960-1999	45
Πίνακας 1.8.	Ανεπτυγμένες Οικονομίες (Μερίδιο Βιομ. και Μεταποιησεως στο ΑΕΠ)	48
Πίνακας 1.9.	Εξέλιξη του Μεριδίου των Υπηρεσιών στο ΑΕΠ κατά την Τελευταία Εικοσαετία	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πίνακας 2.1.	Γενική Κυβέρνηση. Έσοδα και Δαπάνες ως % του ΑΕΠ σε τιμές αγοράς	60
Πίνακας 2.2.	Διάφορα Μακροοικονομικά Μεγέθη ως ποσοστά επί του ΑΕΠ (τρέχουσες τιμές)	64
Πίνακας 2.3.	Δημόσιος Επιχειρησιακός Τομέας	67
Πίνακας 2.4.	Παρεμβατισμός και Ανάπτυξη	68
Πίνακας 2.5.	Κατανομή Συνολικής Τραπεζικής Χρηματοδοτήσεως 1955 - 2000. (Μερίδια κλάδων, φορέων)	91
Πίνακας 2.6.	Σχέση (Μερίδιο Χρηματοδοτήσεως : Μερίδιο ΑΕΠ)	92
Πίνακας 2.7.	Επενδύσεις του Ν. 1262/82. 1982 - 1991	96
Πίνακας 2.8.	Επενδύσεις του Ν. 1892/82. 1992 - 1997	96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Πίνακας 3.1.	Εμπορικό Ισοζύγιο	103
Πίνακας 3.2.	Εμπορικό Έλλειμμα (Πλεόνασμα) ως % του ΑΕΠ. Τελωνειακή Στατιστική	104
Πίνακας 3.3.	Εμπορικό Ισοζύγιο (Εμπορ. Στατιστική)	105
Πίνακας 3.4.	Βιομηχανικά Προϊόντα. (τελων. στατιστική)	105
Πίνακας 3.5.	Ισοζύγια Αγροτικών, Βιομηχανικών Προϊόντων και Πρώτων Υλών. (Τελωνειακή Στατιστική)	106

Πίνακας 3.6.	Ισοζύγιο Αδήλων Συναλλαγών. (Εμπορικό & Τρεχουσών Συναλλαγών) (% ΑΕΠ)	108
Πίνακας 3.7.	Έλλειμμα Εμπορικού Ισοζυγίου Καλυπτόμενο από Άδηλες Συναλλαγές	109
Πίνακας 3.8.	Εξέλιξη της Τομεακής Διαρθρώσεως του ΑΕΠ (1960-2000). (τιμές 1988)	113
Πίνακας 3.9.	Τομεακοί Ρυθμοί και Ελαστικότητες Αναπτύξεως (1960 – 2000).	113
Πίνακας 3.10.	Μερίδιο Μεταποιητικής Παραγωγής στο ΑΕΠ	115
Πίνακας 3.11.	Μερίδια Κλάδων Παραγωγής. (Τιμές 1988)	120
Πίνακας 3.12.	Κλαδικοί Ρυθμοί και Ελαστικότητες Αναπτύξεως (1960 – 2000). (τιμές 1988)	121
Πίνακας 3.13.	Αναπτυξιακοί Συντελεστές, Έτος 1994. (τρέχ. τιμές)	125
Πίνακας 3.14.	Εξέλιξη της Παγκόσμιας και Ελληνόκτητης Εμπορικής Ναυτιλίας. (σε χιλ. Grt)	128
Πίνακας 3.15.	Εξέλιξη της Παγκόσμιας και Ελληνόκτητης Εμπορικής Ναυτιλίας. (% μεταβολή)	129
Πίνακας 3.16.	Εξέλιξη της Παγκόσμιας και Ελληνικής Ναυτιλίας βάσει Εθνικότητας (Σημαία). (Χωρητικότητα σε χιλ. grt.)	131
Πίνακας 3.17.	Εξέλιξη της Παγκόσμιας και της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας σε χιλ. grt. (με βάση το ιδιοκτησιακό καθεστώς)	132
Πίνακας 3.18.	Ναυτιλιακό Συνάλλαγμα και Συνάλλαγμα από Εξαγωγή Βιομηχανικών Προϊόντων. Ορισμένες Συγκρίσεις. (εκατ. \$)	134
Πίνακας 3.19.	Συναλλαγματικές Εισπράξεις και Συναλλαγματικά Ισοζύγια Θαλασσιών Μεταφορών. (σε εκατ. \$)	135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Πίνακας 4.1.	Προβλέψεις Εξελίξεων του Διεθνούς Τουρισμού βάσει Αφίξεων 2000-2020	151
Πίνακας 4.2.	Εποχικό Πρότυπο Αφίξεων Αλλοδαπών Τουριστών 1998. Ποσοστιαία Κατανομή	156
Πίνακας 4.3.	Μερίδιο Χειμερινού Αλλοδαπού Τουρισμού σε Επιλεγμένες Χώρες. Νοέμβριος – Μάρτιος. (% επί συνολικού ετήσιου αριθμού αφίξεων)	157

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Διάγραμμα 1.1. Μεταβολή της Διάρθρωσης της Απασχόλησης με την Εξέλιξη της Οικονομικής Ανάπτυξης	16
Διάγραμμα 1.2. Κατά Κεφαλή Εισόδημα και Μερίδιο Υπηρεσιών στο ΑΕΠ	41
Διάγραμμα 1.3. Διαχρονικό Μερίδιο Υπηρεσιών με αναφορά στις Εκάστοτε Χώρες Χαμηλού, Μεσαίου και Υψηλού Εισοδήματος	46
Διάγραμμα 1.4. Κατά Κεφαλή Εισόδημα και Μερίδιο Υπηρεσιών στο ΑΕΠ	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Διάγραμμα 2.1. Γενική Κυβέρνηση Έσοδα και Δαπάνες ως % του ΑΕΠ σε τιμές αγοράς	61
Διάγραμμα 2.2. Ρυθμοί Αναπτύξεως και Παρεμβatismός	69
Διάγραμμα 2.3. Διαχρονική Εξέλιξη Καθαρής Αποταμίευσης και Μεριδίου Μισθών	74
Διάγραμμα 2.4. Μερίδιο Χρηματοδότησεως / Μερίδιο ΑΕΠ κατά Κλάδο Παραγωγής	93

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Διάγραμμα 3.1. Ποσοστό Εισαγωγών Καλυπτόμενο από Εξαγωγές	106
Διάγραμμα 3.2. Μερίδιο Μεταποιητικής Παραγωγής στο ΑΕΠ	116

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε, όχι τόσο για να αποκαλύψει μη γνωστά πράγματα, τουλάχιστον στους προβληματιζομένους οικονομολόγους αλλά και ανθρώπους που επιχειρούν στην ελληνική αγορά, όσο για να τοποθετηθεί το όλο ζήτημα της παραπαίουσας ελληνικής οικονομίας σ' ένα ευχερώς κατανοητό πλαίσιο από ένα ευρύ κοινό. Από της απόψεως αυτής, η θεωρητική εμβάθυνση θυσιάσθηκε πολλάκις προκειμένου να δοθεί αντικειμενική υπόσταση μέσω της εμπειρικής αναλύσεως σε μια σημαντική πλευρά του αναπτυξιακού προβλήματος της χώρας· εκείνου της κλαδικής αναπτύξεως, δηλ. της ανάγκης αναδιατάξεως των κλαδικών αναπτυξιακών προτεραιοτήτων και της διαμορφώσεως της ενδεδειγμένης στρατηγικής αναπτύξεως με βάση τις εμπειρικές ενδείξεις από τις κλαδικές επιδόσεις σε μια αρκετά μακρά περίοδο. Η μακρά περίοδος σε αναλύσεις αυτού του είδους είναι απαραίτητη, διότι απομακρύνει την σκέψη και κρίση από παροδικής φύσεως φαινόμενα και τις επικεντρώνει στις μακροπρόθεσμες τάσεις.

Ενόψει του μικρού μεγέθους της ελληνικής οικονομίας, της απελευθέρωσης της κινήσεως αγαθών και κεφαλαίων και, επομένως, της επιτάσεως των κινδύνων αλλά και των ευκαιριών, η ανάλυση περιορίσθηκε στην εξατομίκευση των κλάδων παραγωγής, η ανάπτυξη των οποίων εξαρτώνται πρωταρχικώς από τη διεθνή ζήτηση, η ζήτηση δε αυτή αξιοπίστως προβλέπεται να αυξάνεται με ταχύ ρυθμό σε βάθος χρόνου και οι φυσικοί και ανθρώπινοι πόροι που απαιτούνται, προκύπτει ιστορικώς, χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ανθεκτικότητας έναντι των δυνάμεων του ανταγωνισμού. Είναι δε κρίσιμη η σπουδαιότητα αναπτύξεως κατά απόλυτη προτεραιότητα των κλάδων με υπερβαλλόντως εξαγωγικό προσανατολισμό, δεδομένων των διαφαινομένων αδιεξόδων του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών της χώρας. Τα αδιέξοδα αυτά θα εμφανισθούν κατά τρόπο δραματικό όταν η στάθμη του πακτωλού των εκ της ΕΕ καθαρών πόρων πέσει σε χαμηλά επίπεδα, όπως προοιωνίζεται, συν τοις άλλοις, και η διεύρυνση της Ενώσεως.

Η εκπόνηση της μελέτης αυτής χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από την **Εθνική Α.Ε. Διοικήσεως και Οργανώσεως (ΕΘΝΟΚΑΡΤΑ)**, προς την Διοίκηση της οποίας εκφράζονται και από τις σελίδες αυτές θερμές ευχαριστίες. Ιδιαίτερος δε, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον υποδιοικητή της Εθνικής Τραπέζης Ελλάδος κ. Απόστολο Ταμβακάκη, ο οποίος εκφράστηκε θερμά και ενθαρρυντικά για το ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου και συνέβαλε ουσιαστικά στην εξασφάλιση αυτής της χρηματοδότησης. Άλλωστε, η Εθνική Τράπεζα έχει επιδείξει εμπράκτως το ενδιαφέρον της για την προώθηση της έρευνας στον τουριστικό τομέα, ενισχύοντας το έργο του ΙΤΕΠ.

Ενέργειες, όπως αυτή της **ΕΘΝΟΚΑΡΤΑΣ**, συμβάλλουν ουσιαστικά στην προώθηση του ερευνητικού έργου του ΙΤΕΠ, το οποίο είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός και βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στην

χρηματοδότηση από μεγάλους επιχειρηματικούς φορείς, ώστε να είναι σε θέση να υλοποιεί το ιδιαίτερα φιλόδοξο ερευνητικό του πρόγραμμα. Η ενθάρρυνση του Ινστιτούτου μας από τέτοιες χειρονομίες αποτελεί πηγή αισιοδοξίας αλλά και ευθυνών, που πιστεύουμε ότι θα εξακολουθήσουν να λειτουργούν δημιουργικά.

Τέλος, ευχαριστώ τους συνεργάτες μου στο ΙΤΕΠ κ. Γεώργιο Κάτσο, κ. Σοφία Πανούση και κ. Βασίλειο Κωνσταντάρα, οι οποίοι, καθένας από την πλευρά του, βοήθησαν στην ολοκλήρωση της μελέτης. Φυσικά, η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τον συγγραφέα για παραλείψεις και τυχόντα λάθη.

Π. Γ. Παυλόπουλος
Αθήναι, Μάρτιος 2004